

האם חיבים לשאול על הפתחים לקיים מצוות?

א. מחלוקת הפוסקים בהלכה זו.

בבה"ל ס"ס תרנ"ו כ' וז"ל: "ואגב אעורר פה במה שהיה קשה לי על מה שהעתיקו הע"ת והא"ר בסי' כ"ה ראייה מירושלמי שאין מחויב לחזור על הפתחים כדי לקנות תפילין וכדומה שאר מצוות. והלא קיי"ל דעל נר חנוכה וד' כוסות צריך לשאול על הפתחים כדי לקיימם, אף שהם רק מצוות דרבנן וכ"ש בענייננו. ואפילו אם תאמר דמשום פרסומי ניסא תקנו רבנן כן, מה יענה בהא דקיי"ל לעיל בסי' רס"ג ס"ב דלנר שבת שואל על הפתחים ולוקח שמן ומדליק הנר שזה בכלל עונג שבת הוא, והלא עונג שבת הוא רק מ"ע מדברי קבלה כמו שנאמר: "וקראת לשבת עונג", ותפילין ושופר וכה"ג הוא הכל מ"ע של תורה. וחפשי ומצאתי קושיא זו בספר מור וקציעה ע"ש שהאריך ונשאר בקושיא וכו".

דעת הע"ת והא"ר שאין חיוב לחזור על הפתחים כדי לקנות תפילין וכדומה, ומקורם בירוש' פ"א מפאה וז"ל: "כבד את ד' מהונך — ממה שחנך, מפריש לקט שכחה וכו' ועושה סוכה ולולב שופר ותפילין וציצית ומאכיל את העניים וכו', אם יש לך אתה חייב בכולן ואם אין לך אין אתה חייב באחת מהן וכו', והירוש' מחלק שם בין שאר מצוות לכיבוד אב ואם שחייב לחזור על הפתחים בשבילם. ובבה"ל מפרש דהירוש' מיירי רק בחיוב לעשות בעצמו תפילין, סוכה וכד' ולשיטת הירוש' המפורסמת שיש חיוב בעשיית חפץ המצוה עצמו עיי"ש בדבריו. "אבל עצם המ"ע ללבוש תפילין וכן כה"ג בקיום שאר המצוות מזה לא פטרתו התורה כלל שהוא חיוב המוטל על גופו ולא גרע מנר שבת ונר חנוכה וד' כוסות דמוכר כסותו כדי להשיגם". אלא שיש לכאורה להקשות על הבה"ל, דמזה שהירוש' חילק בין כיבוד אב ואם לשאר מצוות, משמע דבשאר מצוות פטור לגמרי מלחזר על הפתחים בשבילם, דאל"כ כיבוד אב ואם הוי ככל המצוות כולם. וצ"ע.

ב. המקור להלכה במשנה ובסוג' הגמ' בארבע כוסות.

המקור העיקרי לאותן מצוות בהן נתפרש חיוב העני לחזר על הפתחים בכדי לקיימן (נר שבת, נר חנוכה, ארבע כוסות) הינה המשנה ר"פ ערבי־פסחים. "אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב. ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין ואפילו מן התמחוי". ובגמף שם קיב, א "ואפילו מן התמחוי וכו' — פשיטא. לא נצרכא אלא אפילו לר"ע דאמר: עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות הכא משום פרסומי ניסא מודי. תנדב"א אע"פ שאמר ר"ע עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, אבל עושה הוא דבר מועט בתוך ביתו. מאי

נינהו? אמר רב פפא: כסא דהרסנא" ע"כ סוג' הגמ'. ועולה ממנה דלשם שתי מצוות יצטרך לבריות, ד' כוסות ומשום פרסומי ניסא, וכסא דהרסנא – לעונג שבת. במשנה מוזכר אף חיוב העני בהסיבה. וכבר עמדו הראשונים על מספר תמיהות ודיוקים בדברי המשנה. ראשית – "אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב" – מה"ת שיפטור. הגרוע הוא מכל יהודי החיב במצות ההסבה? התוסי' צט, ב ד"ה "ואפילו" פירשו – "דס"ד דהסיבת עני לא חשיבא הסיבה דאין לו על מה להסב ואין זו דרך חירות" כלאמר – לא היתה הי"א לפטור את עני ממצות הסיבה, רק הס"ד דאיננו מקיים בהסיבתו את המצוה, דאיננה הסיבה. ועוד הביאו בשם י"מ דאפילו עני שבישראל קאי א"עד שתחשך" והיינו שעליו להמתין באכילתו עד חשיכה אפי' שלא אכל מספר ימים.

ויש דוחק מובן בפירושי התוסי' למשנה וצ"ע מהי הרבותא במתני' דהעני חיב בהסיבה.

ותמיהה זו נכונה אף בסיפת מתני', דין ארבע כוסות בעני. דאם כונת התנא ללמדנו דמחזר על הפתחים לדי' כוסות – צ"ע מדוע דוקא ארבע כוסות, ומ"ש מכל מצוה אחרת. ובסוגית הגמ' מבואר דהרבותא היא לר"ע דאמר "עשה שבתך חול" וכו' וזה גופא יש לעיין בו, האם שאלה זו של צדקה לקיום עונג שבת נידונה במשקל אחד עם השאלה הכללית של החיוב לחזר על הפתחים לקיום המצות. פשטות הדברים מדמצאנו מחלוקת זו דעשה שבתך וכו' דוקא בשבת ולא מצאנו מחלוקת מקבילה בשאר מצות דהוי מחלוקת מסוימת לשבת. (ובפרט לפ"ד הבה"ל דבשאר מצות חיב לחזר) וא"כ התמיהה כפולה. חדא – דאם דין ד"עשה שבתך חול" הוי מסוים לעונג שבת צ"ב בטעמא דמילתא; ולפ"ד הבה"ל גבי נר שבת, הרי שם מובא טעם דעונג בשבת דוקא לחיב את העני לחזר, עי"ל בדבריו והוא עפ"ד הרמב"ם). ועוד צ"ע טובא. מהי א"כ ההשוואה לארבע כוסות, ומה"ת יפטר מארבע כוסות אי"נ וכפי שמשמע מרהיטת הדברים, ונוכיח ג"כ לקמן מלשון הר"מ) דדוקא בעונג אמר' ד"עשה שבתך חול".

עוד עמדו הראשונים על ניסוח ההלכה במשנה ד"לא יפחתו לו מארבע כוסות של יין ואפי' מן התמחוי "דלא יפחתו" הוא כפירשבי"ם "גבאי צדקה המפרנסין את העניים" ומלשון זה משמע דהחידוש הוא חייב הגבאים לתת מהקופה ואף מהתמחוי לדי' כוסות וגם זה צ"ב. דלכאורה החידוש הוא חיובא דעני דחייב לחזר על הפתחים ולקבל צדקה לקיום המצוה. וביותר מתחדד הדיוק מהתוספת "ואפילו מן התמחוי" שמשמעותה דאפי' מן התמחוי שממנו מחלקים רק סעודת היום לעניים – נותנים לדי' כוסות ומשמע שזוהי הרבותא ולא עצם חיוב העני לחזר על הפתחים. ועי' רשב"ם וז"ל: "והה"נ אם לא יתנו לו שצריך שיחזר בכל כוחו אחריו, אלא אורחא דמילתא נקט שרגילין ליתן לו ארבע כוסות" והיינו – שחידוש מתני'

שמחזר על הפתחים ואורחא דמילתא נקט, ובפשטות כפרשב"ם נ' מן הגמ' שהרי שאלת "עשה שבתך חול" וכו'" איננה שאלה של חיוב הגבאין אלא של חיוב העני. אך מ"מ צ"ע לשון המשנה. (ובתוספתא פאה פ"ד הלשון: "שבת נותנין לו מזון שלש סעודות שמן וקטניות דגה וירק" והוא כניסוח משנתינו בארבע כוסות).

ועוד נדחק רשב"ם בביאור "ואפי' מן התמחוי" שפירש, שאפי' עני שנוטל מן התמחוי והוא עני מרוד חייב בדף כוסות, כלאמר; שאפילו שכל מה שיש לו איננו אלא פרנסת התמחוי חייב הוא בדי' כוסות "וימכור את מלבושו או ילוה או ישכיר א"ע בשביל יין לארבע כוסות" כלאמר; "שאפי' מן התמחוי" אין פירושו שנוטל מן התמחוי, אלא אפי' עני שנוטל מן התמחוי חייב בארבע כוסות. וע' בריטב"א בשם רבינו יחיאל מפריס שהקשה עליו "דהא פשיטא דאפי' עני שבעניים חייב במצות כמו עשירי" ולרשב"ם נ' דל"ק דהרבנות דחייב למכור כסותו לשם כך, וזה שייך רק בעני מרוד. וע' בתוס' בסוגי ובריטב"א שם בפירוש "ואפי' מן התמחוי" שג"כ פירשו שהחידוש הוא על העני, (ולא התמחוי).

ועוד יש להעיר בשולי הדברים על סוגי הגמרא שתירצה דמחזר על הפתחים לפרסומי ניסא, ולכאורה תמוה דמני"ל דיש פרסומי ניסא בארבע כוסות. דתקנת ד' כוסות הא נתבאר בגמ' קיז, ב "ארבע כסי תיקנו רבנן דרך חירות". וכ"ה בגמ' דק"ט. ופרסומי ניסא וחשיבותו לכאורה הוא מצד אופיו המופלא של הנס, שבו מתגלה היכולת האלוקית האי-סופית, ומתחזקת האמונה בהשי"ת בכלל ובגאולה בפרט. מטרת הפרסומת לכאורה הנה חיזוק עם ישראל, אימוץ החברה היהודית גם בעת הצרה והגלות מתוך הסתמכות על אופיו המופלא של הנס. הצד הציבורי הוא העיקרי בפרסומי זה, בהדלקת הנר על פתחי הבתים מבחוץ ובקריאת המגילה בציבור "והכל חיביו בקריאתה וכו'" ויש חיוב מיוחד לקרוא את המגילה בציבור כמבואר בשו"ע או"ח סי' תרפ"ז. ומאי שיאטיה ענין הפרסומי לדי' כוסות שאין בהם את ענין הפרסום הציבורי בדוקא.

יש להעיר אמנם מהברייתא קח, ב המזכירה באופי ההלכות שבה את הלכות הפרסומי. "ת"ר הכל חיבין בארבעה כוסות הללו אחד אנשים ואחד נשים ואחד תינוקות. א"ר יהודה: וכי מה תועלת יש לתינוקות בין אלא מחלקין להן קליות ואגוזין בערב פסח כדי שלא ישנו וישאלו וכו'" ומר"י נראה שהקליות והאגוזין הנם תחליף לארבע כוסות, וע"כ מדין פרסומי הוא. ויש להשוות ד"ז להלכה המובאת בשו"ע או"ח תרפ"ט סעיף וף "מנהג טוב להביא קטנים וקטנות לשמוע בקול מקרא-מגילה" ומקורו בירושלמי, ועי"ש במ"ב ובבה"ל שהוא מטעם פרסומי ולא מצד חינוך בעלמא.

ג. מצות נוספות שנתפרש החיוב לשאול על הפתחים בשבילן.

הרמב"ם לפ"ד המפרשים למד ממצוות אלו (ענג שבת וארבע כוסות) את חיובו של העני לחזר על הפתחים לשתי מצוות נוספות. נר שבת בפ"ה ה"א מהלכות שבת, ונר חנוכה פ"ד הי"ב מחנוכה. נר חנוכה כ' המ"מ שם דיליף ליה מפרסומי ניסא דישנו בנר חנוכה, כמו בארבע כוסות – המבואר בגמ' דחייב מפרסומי ניסא. ובאור"ש מח הוסיף דמכאן למד דכ"ש בנר שבת העדיף מחנוכה כמבואר ספ"ד מהל' חנוכה. (ויש להעיר מכאן על ראית הבה"ל הנ"ל מנר שבת דעני חייב בו אע"פ שלית ביה פרסומי, והה"נ בשאר מצות; שהרי בנר שבת הנימוק הוא לפ"ד האו"ש שלום ביתו, וזוהי עדיפותו על נ"ח וליכא למילף לשאר מצוות. אך הבה"ל דייק מלשון רמב"ם פ"ה ה"א הנ"ל דהטעם הוא ענג שבת, וזו ק' לדברי האו"ש)

ובבהג"א סי' רס"ג אות ז', וסי' תרע"א אות ב' כ' דהר"מ יליף ליה מכבוד היום (סעודת שבת). דבגמ' פסחים ק"ה מבואר דקידוש עדיף מכבוד היום וכ"ש נר שבת ונר חנוכה דעדיפים מיניה. ולפ"ד הגר"א חייב לשאול על הפתחים גם לשם מצות קידוש מכ"ש ממצות הסעודה בכסא דהרסנא. ותמיה בעיני – דהר"מ לא הזכיר כלל הלכה זו המובאת ברייתא הנ"ל, לא קדימת כבוד היום לכבוד הלילה ואף לא קדימת הקידוש לכבוד היום, וודאי שלא הזכיר חיוב העני בקידוש. וחוף מהתימה על הרמב"ם עצמו דהשמיט הלכה זו דוחק לאמר כדברי הגר"א שכל עיקר דין שבת וחנוכה נלמד מקידוש, כשבקידוש עצמו הר"מ לא הזכיר הלכה זו. והטעם הרי מפורש בר"מ בנר שבת, דהזכיר הטעם דהוי מעונג שבת, וא"כ זהו מקורו ולא מכ"ש הוא. ובנ"ח חנוכה הזכיר פרסומי כבד' כוסות.

אמנם השאלה היסודית בדברי הר"מ הללו איננה דוקא שאלת המקור אלא הסיבה שהר"מ הזכיר הלכות אלו. אין דרך הר"מ לחדש בכדי ולפסוק הלכות שאינן מפורשות בש"ס ואפי' את"ל דאפשר למילף הלכות אלו כנ"ל בדברי הגר"א ואו"ש מה ראה הר"מ לחדשן ולהזכירן.

ובשתי הלכות נוספות הזכיר הרמב"ם חיוב העני, במחצית השקל רפ"א משקלים: "אפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב, ושואל מאחרים או מוכר כסות שעל כתיפו ונותן מחה"ש כסף שנאמר: העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט וכו' ומקור הלכה זו שאיננה מפורשת בש"ס הינו כפה"נ הפסוק עצמו הנזכר בדברי הר"מ "והדל לא ימעיט" ומזה שהר"מ הוצרך להזכיר הלכה זו במח"ש דוקא מוכח דדוקא במח"ש הדין כן ולא בשאר מצוות, דדוקא כאן חידש הפסוק כן ולכאורה שלא כדברי הבה"ל. וכן פסק בהל' מתנות עניים פ"ז ה"ה "ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר" והמקור בגיטין ד"ז. ונראה שחיובו במצוות אלו איננו מצד המצוה שבהן, אלא דהוי כמס וחוב המוטל עכאו"א מהציבור, וכפי שפסק בשקלים פ"א ה"ט דכופין וממשכנין על מחה"ש, וכן בהל' מתנות עניים פ"ז ה"י דכופין

וממשכנין על הצדקה. ובריב"ז שם כ': "וניל דשאני מ"ע של צדקה שיש בה תקנה לעניים והרי הוא כחוב עליו וכופין אותו לפרוע חובו ויורדין לנכסיו כאשר עושין למי שמסרב לפרוע החוב אשר עליו" כלאמר: אע"פ שלמצוה השייכת לתחום הדתי של עבודת השי"ת איננו חייב לחזר על הפתחים (וכנ"ל בירושי' פאה) הרי חובה שהיא בגדר חוב משפטי – אזרחי של מס וכיו"ב חייב העני ואיננו יכול להפטר מחובו ומחזר על הפתחים. ולמדנו מכאן את ההבדל בין חיוב מצוה שהוא חיוב שבין אדם למקום ואיננו יכול להשליך עצמו על הציבור בכדי לקיימו, לבין חוב המוטל עליו כחלק מהחיוב על הציבור שחייב לקיימו בכל פנים ואופן, ובגדר חוב הוא ומחסר ברירה שואל מאחרים ע"מ לקיימו. ואע"פ שלגבי חיוב העני בצדקה יש לפקפק אם אמנם זוהי הסיבה ויש לחלק באופנים אחרים, לגבי שקלים נ"י שזוהי סיבת חיובו (וע' לקמן סברת האבני"ז לגבי פרסומי ניסא קרוב לסברה זו).

ד. אופי פרסומי ניסא לפ"ד הרמב"ם.

בעוד שבארבע כוסות לא הזכיר הר"מ את פרסומי הניסא כסיבה לחיוב העני, הזכירו דוקא גבי נר חנוכה, ותמיה – שהרי בגמ' הוא נזכר גבי ארבע כוסות. וז"ל בהל' חנוכה פ"ד הי"ב "מצות נר חנוכה מצוה חביבה היא עד מאד, וצריך אדם להזהר בה כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבח האל והודיה לו על הניסים שעשה לנו. אפי' אין לו מה יאכל אלא מן הצדקה שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן ונרות ומדליק" דוק ותמצא שהפרסומי ניסא מוזכר באופן זה: "כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבח הקל והודיה לו" צירף הר"מ את דברי הגמ' שבת כא, ב שנאמרו על ימי החנוכה "ועשאוים ימים טובים בהלל והודאה" וכן את הנאמר בתפילת על הניסים "וקבעו שמונת ימי חנוכה אלו להודות ולהלל" למצות הדלקת נרות חנוכה ולפרסומי ניסא. מבואר בדבריו שהדלקת הנרות איננה אקט שמטרתו העם, החברה, חיזוק האמונה מתוך התלות בנס ובפלא שבנס. הפרסום איננו מטרה אלא אמצעי ואופן של שבח והודאה, כשהדגש לפי זה איננו אופיו הפלאי של הנס אלא ההצלה והגאולה שבנס. והשוה לדבריו בשה"מ מצוה ב', אהבת השי"ת. וז"ל: "וכבר אמרו שמצוה זו כוללת ג"כ שנדרוש ונקרא האנשים כולם לעבודתו יתבי' ולהאמין בו. וזה כשתאהב אדם תשים לבך עליו ותשבחהו ותבקש האנשים לאהוב אותו. וזה על צד המשל כן כשתאהב הקל באמת כמה שהגיעה לך מהשגת אמיתתו, הנה אתה בלי ספק תדרש ותקרא הכופרים והסכלים לדעת האמת אשר ידעת אותה" ההשפעה והפרסום החברתיים אינם מטרה, אלא תוצאה ואופן ביטוי של היחס האהבה והתודה להשי"ת. והר"מ לשיטתו בפרקי הנבואה במו"נ שהתפקיד וההשפעה החברתית של הנביא על העם נמשלים לשפע הנמשך לכלי ועולה

אגב כך על גדותיו. (פלי"ז). כמו כן אין כאמור דגש על הנס לכשעצמו "שהמאמין ע"פ האותות יש בליבו דופי" פ"ח מיסוה"ת, וג"כ לשיטתו המפורסמת במורה. ובאבנ"ז או"ח סי' תק"א כ' שהמחייב בפרסומי ניסא למכור כסותו משא"כ בקידוש. (וחלוק הוא על דברי הגר"א לעיל דאף לקידוש שואל על הפתחים מכ"ש מכבוד היום) "דפרסומי ניסא הוי חיוב לגבי אחרים, משא"כ קידוש", וכפה"נ סברתו קרובה למשנת"ל במחה"ש שחוב שהוא במישור החברתי אי"י להפטר ממנו ומחזר על הפתחים לשמו, משא"כ במה שבינו לבין המקום מחשבה טובה מצרפה הקב"ה למעשה. אמנם לפ"מ שדיקנו מהר"מ שצירף השבח וההודאה לגילוי הנס נ"י שהסברו כפשת"ל, היפך מדברי האבנ"ז. וסיוע להגדרה זו נוכל למצוא בגמ' ברכות יד, א גבי הלל שג"כ מוגדר שם כפרסומי ניסא, ולכאורה תפילת ההלל איננה אקט של פרסום ותעמולה, אלא הלל ושבח ועכצ"ל כפי הגדרת הר"מ. מעתה עלינו לבאר מדוע פרסום זה של שבח והודאה יש להזהר בו יותר ממצות אחרות. דוק ותמצא מתחילת ההלכה ברמב"ם "מצות נ"ח מצוה חביבה היא עד מאד", ביטוי שהנו"כ לא הביאו לו מקור בגמ' ומה הוסיף הר"מ במה שהקדים לחובת הזהירות את החביבות. המשפט הזה ודאי שלא משקף מושג פורמלי של קיום המצוה כחוב, אלא ההפך חובת הזהירות מתוך חביבות דוקא. ודוקא חביבות זו של גילוי הנס למטרת שבח והודאה היא המחייבת את העני לשאול או למכור כסותו. ונבאר את הענין יותר מתוך בירור ההלכה בארבע כוסות.

ה. אופי החירות בליל הסדר, והשואתה לעונג שבת.

לשון הרמב"ם פ"ז מחמו"צ ה"ו-ה"ח "בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים שנאמר: "ואותנו הוציא משם וגו' ועל דבר זה צוה הקב"ה בתורה, וזכרת כי עבד היית" כלומר: כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית: לפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות, וכל אחד ואחד בין אנשים בין נשים חייב לשתות בלילה הזה ארבע כוסות של יין, אין פוחתין מהם, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה לא יפחתו לו מארבע כוסות, שיעור כל כוס מהן רביעית: אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב וכו'" ולמדנו מדבריו חידוש במצות ההסיבה וארבע כוסות, שעיקר קיום מצוות אלו הינו דאורייתא וחלק ממצות הזכירה שבלייל הסדר. ולמדנו שזכירה זו איננה בפה בלבד אלא התנהגות של בן חורין כאמור" חייב אדם להראות א"ע כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים וכו', לפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות וכו'" המצוה איננה זכר ליצי"מ, למה שקרה בעבר להשריש בנו את ערך החירות והגאולה, אלא היא חגיגה שבהווה "כאילו עתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית"

אקטואליות והתנהגות אקטואלית של חירות. חכמים תיקנו לנו את האופן שבו נקיים דין התורה של "וזכרת" במצוות אלו. (והשוה למשל לדברי המד"ר במצות ההסיבה שהנה זכר ל"ויסב אלקים את העם", וכן לשון המאירי: "כדי שירמוז בה סימן לחירות" וכן בעוד מהראשונים, וזה שלא כפ"מ שעולה משיטת הר"מ. ועג"כ בחידושי הגר"ח – סטנסיל – בשם בנו הגרי"ז שדייק בהבדל שבין לשון שו"ע הרב ס"י תע"ב במצות ההסיבה כ"זכר לחירות" והגר"א בביאורו כי "משום חירות" ונפ"מ עיי"ש דדין ההסיבה הוי דוקא ליד שולחן, ועכמ"ל.) וכשיטת הר"מ נ"י מוכח מדברי הגמ' גבי אשה בן ותלמיד ובעיקר, השמש אם צריכים הסיבה. ותמוה – וכי השמש איננו חייב במצוות ככל יהודי ומה"ת שיפטר מההסיבה. והתשובה ברורה – שאין כאן מעשה מצוה של זכר לחירות, אלא סעודה אקטואלית של חירות, וס"ד שאפילו בסעודת חירות אין השמש מיסב. וידועה שיטת הראב"ה הובאה בפוסקים "שאינו אנו צריכין הסבה בזה"ז שהרי בני חרי אינן מסובין ואדרבה ישיבה כדרך הוי דרך חירות" הגה"מ אות ב'. ותמהו עליו, ועפ"ד שיטתו מיושבת היטב.

ומתוך דברים אלו מונהרת לנו המשנה, "אפי' עני שבישראל לא יאכל עד שיסב" והתוס' תמהו כנ"ל מה"ת שיפטר העני מהסיבה, וישבו – כנ"ל, וזה כסברה דההסיבה הוי מעשה מצוה בעלמא, אבל בתר דאיתבריר לן דהוי הנהגה אקטואלית וממשית של חירות מובנת הס"ד דמתני' שעני יפטר מהסיבה.

וכן י"ל בחידוש דין גבי ארבע כוסות, דס"ד דאין זו סעודת החירות של העני ומנהגו, איננה ה"נורמה" שהוא נוהג בה בסעודה כעין זו ועי"ז קמ"ל תנא דמתני' ד"לא יפחתו לו מארבע כוסות".

וכ"נ מסדר ההלכות בר"מ דבה"ז פתח "לפיכך כשסועד וכו' צריך לאכול ולשתות דרך חירות" ואח"כ המשיך בחיוב ארבע כוסות לאנשים ולנשים ולעני. ובה"ח "אפי' עני שבישראל לא יאכל עד שיסב" והמשיך ופירט דיני ההסיבה, ובה"ט דיני ארבע כוסות. ולכאורה אינו מובן מדוע חיוב האשה והעני בארבע כוסות העתיק בה"ז שאיננה עוסקת בפרטי הלכות ד' כוסות שמקומם כאמור בה"ט, והלכה זו איננה מזכירה אלא את עצם החיוב ומשום ה"לפיכך". וני ברור דהלכה דחיובא דעני קאי על עצם ה"לפיכך", וכנ"ל דס"ד דמשום ה"לפיכך" יפטר העני שהרי איננו שייך לחירות זו ומש"כ העתיק הר"מ הלכה זו כאן דשייך הוא, ומתחייב.

ו. אופי חיוב העני לפשוט יד למצות הנ"ל.

וני עוד ד"הלפיכך" בריש ה"ז הנ"ל אין כונתו רק לנמק את הס"ד לפטור את העני ממצות ה"הסיבה" ו"ד' כוסות" אלא שהוא בא גם לנמק את הסיבה שבגללה אכן חייב העני לפשוט יד למצות אלו.

כלומר: דעיקר חיוב העני איננו משום דחייב הוא לפשוט יד לקיום מצות, וכדברי הירוש' ופאה, שאיננו חייב אלא מ"מה שחננך", וחובו הוא משום דמצוות אלו אופייין כזה שהם חלק מכדי חיו ופרנסתו של עני. דכיהיכי דפושט הוא יד וחיבין ליתן לו צדקה "כפי מה שראוי לעני" כמבואר בר"מ פ"ז ה"א מהל' מתנות-עניים, ואפי' בעני שאין מכירין נותנין לו כדי פרנסתו, הרי סעודת שבת, ארבע כוסות נ"ש ונ"ח הוי מכדי פרנסתו ונורמת חיו המינימלית של העני ומשו"כ פושט יד להן ונותנין לו.

אך לפני שנוכיח ענין זה, נמשיך בביאור ה"ז שאנו עסוקים בה. בהלכה זו כלל הר"מ ב"לפיכך" אף את הנשים, "וכאוי"א בין אנשים בין נשים חייב לשתות בלילה הזה וכו', ואפי' עני המתפרנס מן הצדקה וכו' (והשוה גם לדבריו פ"ה מהל' שבת ה"א שג"כ הזכיר ביחד נשים ועני) והטעם המבואר בגמף פסחים קח, ב בחיוב נשים הוא מטעם שאף הן היו באותו הנס", ועי' בתוס' שם שהקי' מ"ש מסוכה דפטורות אף שהיו באותו הנס, וכה"ק מגילה ד"ד מאכילת מצה. ולפמשנ"ת גדר זה דהיו באותו הנס שייך דוקא במצות אלו כגון: ארבע כוסות ומקרא מגילה שהם מגדר שבח והודיה ממשיים על הנס, אבל מצות שהם מעשה מצוה זכר לנס ל"ש טעם זה ודוק.

הדרן לענינינו, לשון הר"מ פ"ל הל' שבת ה"ז: "איזה הוא עונג זה שאמרו חכמים שצריך לתקן תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם לשבת הכל לפי ממונו של אדם, וכל המרבה בהוצאת שבת ובתיקון מאכלים רבים וטובים הרי זה משובח, ואם אין ידו משגת אפילו לא עשה אלא שלק וכיוצא בו משום כבוד שבת הרי זה עונג שבת. ואינו חייב להצר לעצמו ולשאול מאחרים כדי להרבות במאכל שבת. אמרו חכמים הראשונים עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות".

ולשון הר"מ דאינו חייב להצר לעצמו ולשאול מאחרים, ועי' כי הך מימרא דר"ע ד"עשה שבתך חול וכו'" ולכאורה "עשה שבתך חול" איננו רק בגדר של אינו חייב, אלא שאין ראוי לעשות כן, ולא פטורא בעלמא, וכמבואר בר"מ סוף הל' מתנות-עניים וז"ל: "לעולם ידחוק אדם עצמו ויתגלגל בצער ואל יצטרך לבריות ואל ישליך עצמו על הציבור, וכן צוו חכמים עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות" (ה"ח).

ומדוע א"כ כתבו בלשון "אינו חייב", ועוד – לכאורה הדיון בעשה שבתך חול הוא כפי שהר"מ מציג בהלכה הזו מצד "שלא ישליך עצמו על הציבור" ואין חיוב לציבור לדאוג למצותיו, אבל בהל' שבת כי הר"מ "ואינו חייב להצר לעצמו" ומשמע שהשאלה איננה רק מהצד המוסרי ש"לא ישליך את עצמו על הציבור" אלא מצידו שלו ש"לא יצר לעצמו" ומצד זה נפטר הוא מהחיוב להרבות בעונג שבת. ואשר נראה ברור מהר"מ שהפטור מלשאול מאחרים ע"מ להרבות בסעודתו הוא מצד שא"י כפי ממונו. כלומר: השאלה איננה הצד הערכי של מצוה מול החובה להמנע מלהשליך א"ע על

הציבור, אלא משום הדין המסוים ב"עונג שבת" דהעונג הוא לפי ממונו של אדם. ומשום כך כ' הר"מ ד"אינו חייב" ובגדר פטורא בעלמא, דאע"פ ד"עשה שבתך חול" הוי בגדר אינו ראוי לעשות כן, שאי"ז הלכה ממש אלא מצד המוסר והמידות, וכפי שהעתיק הר"מ מימרא זו בסוף הלי' מתנות-עניים, אך הר"מ פירש בד' ר"ע שיש ענין נוסף כאן והוא שאין חיוב לשאול על הפתחים ומצד הדין דלפי ממונו. ומשמע מזה דדוקא להרבות פטור מלהצר לעצמו אבל "לעשות שלק" וכיו"ב חייב להצר לעצמו ושפיר נחשב זה כפי ממונו, דאל"כ ה"ל לפטור אף משלק, (דומיא דחולה או מתענה תמיד, לפי גירסת הכס"מ דפטור, וני' שג"כ הפטור דומה לפטור של כפי ממונו, העונג כמושג סובייקטיבי ואיש).

ומבואר א"כ דעיקר חיובו בעונג שבת למה שחייב בו הוא מצד שלהצר לעצמו ולשאול מאחרים לדבר מועט שפיר נחשב זה "כפי ממונו" שזה שייך לכדי פרנסתו וצרכיו של העני שפושט יד בשבילם. כלאמר: הנידון כאן איננו מצות עונג שבת כמעשה מצוה ומצד עבודת השי"ת, דמצד זה נ' שהיה פטור מלשאול מאחרים, אלא דכל עיקר חיובו מצד אופי ואורח חיי העני, הנורמות שבהם הוא חי, דגם לו יש שבת ונחשב כדי פרנסתו במה שמחזר על הפתחים לשם כך.

והסוגי פסחים קיב, א, הרי השוותה סעודת שבת לארבע כוסות, וכבר תמהנו על כך לעיל, ועתה נתחזקה תמיהה זו דמה ענין פטורא דעני מעונג שבת דהוי מהדין המסוים של "כפי ממונו" לארבע כוסות שהו מצוה וחיוב דרבנן. ועכ"ל – דגם עיקר החיוב בארבע כוסות לחזר על הפתחים איננו מצד מעשה המצוה אלא משום דהוי חלק מאורח חיו והנורמה של העני. וזהו אמנם ההבדל בין מצוות שפטור הוא מלחזר אחריהם, לעונג שבת ולארבע כוסות. דכיון שסעודה זו הנה סעודה של שבח והודיה על החירות וההצלה של כאו"א הרי שגם העני שייך בשבח והודיה, שגם בדוחק חיו יש לו את השמחות וההודיות שלו.

וזה גם הפירוש של פרסומי ניסא בני"ח, דהוי מצוה חביבה מאוד. משום שענין זה של שבח והודיה איננו שייך רק לעבודת השי"ת וככל מצוה, אלא יש כאן את השבח והתודה הממשיים על ההצלה ולא רק בגדר חיוב ועבודה ודבר זה שייך אף לעני, דבדברים חביבים מעין אלו גם העני מתאמץ ומחזר על הפתחים, וג"ז שייך לרמת חיו של העני. ואת זה עצמו העתיק הר"מ במש"כ ד"חייב אדם להראות א"ע" וכמו שחייב "להראות ולגלות את הנס" (ר"מ חנוכה פ"א ה"ג) וז"פ הפרסומי שנזכר גבי ארבע כוסות ושמתהנו לעיל בתחילת דברינו על ענינו ועל כך שהר"מ השמיטו.

מוסבר בטו"ט לשון המשנה בפסחים דקאי אגבאין, וכ"ה לשון הר"מ, וכן לשון התוספתא בפאה גבי סעודת שבת המוזכרת בר"מ מתני"ע פ"ז ה"ח ו"ואם שבת נותנין לו מזון שליש סעודות ושמן וקטנית ודג וירק, ואם היו

מכירין אותו נותנין לו לפי כבודו" והרי גבי הגבאים השאלה איננה מצד שאינו ראוי לחזר על הפתחים, אלא מצד הכדי חיו ולפי כבודו שחיבים לתת לעני וזוהי גם השאלה בארבע כוסות (ומזה שלא נזכר בתוספתא ובר"מ קידוש מוכח לכאורה כדברי האבנ"ז לעיל ולא כגר"א) ומובנת היטב התוספת במשנה ו"אפילו מן התמחוי" שאע"פ שהתמחוי מיוחד לנתינת מזונות לעני ולא לדברים אחרים. וס"ד שמן התמחוי לא יתנו לעני יין לארבע כוסות דלאו בכלל מזונות הן אלא מצוה קמל"ן דהוי בכלל תמחוי. ונ"י דבאמת יהיה חלוק דין נר חנוכה מארבע כוסות, דלא מצאנו דהגבאין נותנין לו שמן לנר חנוכה, ואפשר דאע"פ דהוי מצרכי חיו וכפשת"ל כיון שלי"ה ממש מהסעודה ופרנסת הלינה לא יתנו לשם כך מהקופה וכ"ש מהתמחוי, וגם לא מצאנו שנותנים לו בשבת נר לשבת, ואולי לדי הגר"א קידוש הוי כנ"ח).

פש לן לבאר ההלכה גבי נר שבת. והר"מ הלי שבת פ"ה ה"א כי "הדלקת נר בשבת אינה רשות אם רצה מדליק ואם רצה אינו מדליק, ולא מצוה שאינו חייב לרדוף אחריה עד שיעשנה כגון: עירובי חצירות או נט"י לאכילה אלא חובה וכו' אפילו אין לו מה יאכל שואל על הפתחים ולוקח שמן ומדליק את הנר שזה בכלל עונג שבת" נראה שפירש דברי הגמ' שבת כה, ב הדלקת נ"ש חובה שאע"פ שבהדלקת נ"ש מקיים מצות עונג שבת, ולכאורה בעונג שבת מהתורה אין חיוב דוקא באופן מסוים, וקס"ד דאינו חייב בדוקא לרדוף אחרי נ"ש ולקיים העונג באופן זה קמל"ן דהוי חובה ותקנ"ח לקיים דוקא באופן זה. וע"ז הוסיף דמשוה"כ אף עני המחזר חייב דהוי בכלל עונג. ולכאורה מה הוסיף במש"כ דהוי בכלל עונג, ונ"ל דאע"פ דהוי מצוה וכמבואר בסיפת ההלכה שם דמברך על ההדלקה, מ"מ חיוב העני לחזר הוא דוקא משום עונג דנתבאר דחייב הוא בעונג ומשום דהוי בכלל כפי ממונו. והר"מ חידש כאן הלכה זו להסביר מה פירוש ה"חובה" ועד היכן היא מגיעה וכי דהחובה אף על העני לשאול על הפתחים לשם כך, דחכמים תיקנו שזו היא ה"נורמה" והאופן של עונג שבת.

ולפ"ז נלע"ד שלא די שאין מכאן ראיה לדברי הבה"ל דהוי חיוב לחזר בכל המצות, אלא ההפך דדוקא משום האופי המסוים של עונג שבת חיב הוא לחזר ודוק.

ועוד יש להוסיף דהפירוט בדיני קדימה שמצאנו בענינים אלו בסוגי פסחים ק"ה גבי קידוש, כבוד היום וכבוד הלילה, ובסוגי שבת כג גבי נ"ח, נ"ש, וקידוש ולא מצאנו פירוט כזה בשאר מצוות משום שהשאלה איננה שאלה בדיני קדימה של מצות, אלא שאלה בהלי עניים מה עדיף שיקיים ועל איזו נורמה עדיף שישמור בשעה שאין לו לקיום כל החיובים המוטלים עליו. ומשו"כ חידש הר"מ והקדים דין עני בני"ח להלכה י"ג, י"ד העוסקת בדיני קדימה.